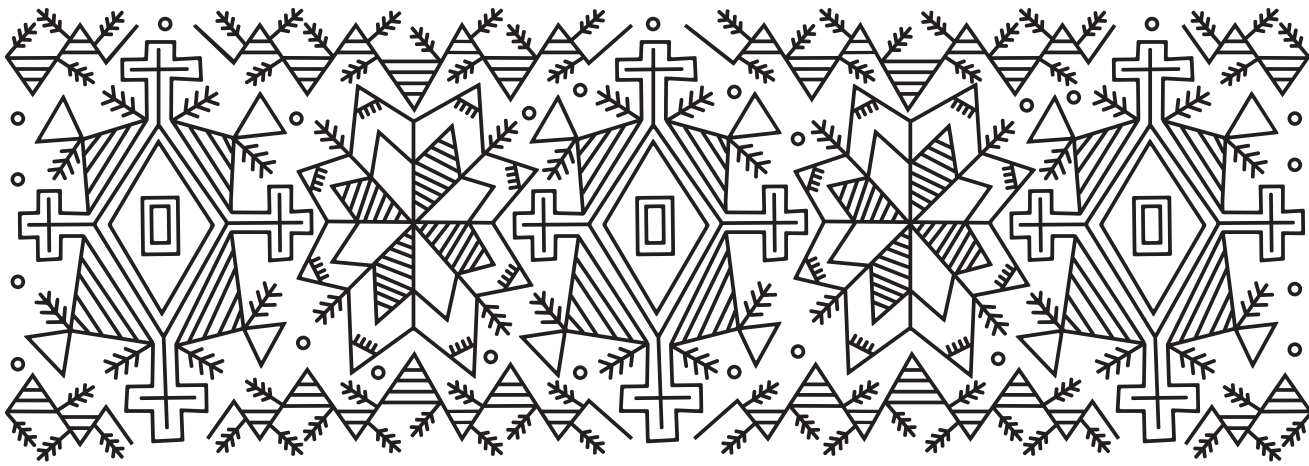

Про галицькі писанки маємо досі дуже невеличку літературу. Про існування тут звичаю писати і красити яйця згадувано по сю пору лиш принагідно в етнографічних розвідках загальнішого характеру. Такі згадки подибуємо, пр[иміром], в праці Кольберга „Lud”, Кайндля „Die Huzulen” і т. д. Само по собі, згадки ті дуже коротенькі і побіжні. Так само коротка є замітка Зеля в Tygodniku ilustrowanym dla dzieci, 1889, про писанки покутські. Спеціальні монографії про сю справу появили ся досі лише дві, а то др. Крчeka „Pisanki w Galicyi” та Удзелі „Piski w Ropczyskach i okolicy”. Про вартість першої розвідки писали ми при иньшій нагоді⁴⁾. Тут скажемо лише, що вона власне навела мене на гадку самому зайняти ся сею справою. Заразом ясно мені стало, що краще буде починати від меншого простягу, от хоч би від кількох повітів, бо тоді розвідка може бути детальніша і більш основна. Тільки на основі таких льокальних монографій можна-би писати ширшу розвідку, не боячи ся закиду, з яким стрінув ся др. Крчек, а то закиду неточности і поверховности. Таку льокальну ціху носить на собі й розвідка Удзелі, як то вже й з наголовка слідно.

За місце своїх розслідувань вибрав я собі Галицьку Волинь, себто повіти: Кам'янецький (Камінка Струмилова), Сокальський, Равський, Жовківський, Брідський та північну частину Золочівського. При сім виборі поводили мною три згляди, а то: ті околиці мені найбільш відомі, про писанки тутешні не знало ся

досі майже нічого, бо навіть др. Крчек мав відсіля лиш каламутні відомости. В кінці писані тут писанки визначають ся вдатністю малюнку і хорошою орнаментикою та гармонією в доборі красок, так що побіч покутських можна їх сміло назвати найкращими в Галичині.

Забираючись до роботи, я уложив відповідний квестіонар, з 27 питаннями, котрий відтак доповнив деякими замітками д. Хв. Вовк. В порозуміню з Наук. тов. ім. Шевченка я оголосив той квестіонар в часописах: „Ділі”, „Народній Часописи” (Цвітень, 1896) та „Записках Наук. Тов. ім. Шевченка, т. XI”. Крім сего, розіслав я 200 примірників квестіонара по селах вище наведених повітів. Надіслані відповіді (числом 37) та окази писанок і в кінці власні розсліди, головню в повіті Кам'янецькiм, послужили мені підставою до сеї розвідки. Попри се, я оглянув вельми інтересну збірку писанок в музею тов. „Просьвіта”, де находить ся значне число писанок з описуваних мною повітів.

В кінці я обов'язаний подякувати всім, що були мені при сій роботі помічні. Перш за все д. Хв. Вовкові за доповнене квестіонара і деякі цінні уваги та д. Я. Миколаєвичеві за поміч при зібранню материялу з повіту Жовківського. Крім того, Вп. Ользі Пристай з Підгірць, Данилови Шереметі з Руденка, Олені Алексевич з Ниврі, А. Ляврецькому з Доброчина, Михайлови Зелезьові з Сосниці, М. Грущакові з Ператина і Вол. Лісікевичеві зі Сушна за безплатне прислане гарних оказів писанок, а також всім, що надіслали відповіді на квестіонар.

Сушно, 11 серпня 1896 р.

⁴⁾Див. мою рецензію на цю розвідку в Записках тов. ім. Шевченка, т. X. — [Мирон Кордуба].

ся головно в Блідськїм повїті. В вище згаданий день, під вечір, їдуть дївчата до керниці з збанками і їдуть. Як лише бовкне у перве дзвїн, що дзвонить на „страсти“, зараз набирають води. В тїй водї заварюють краску.

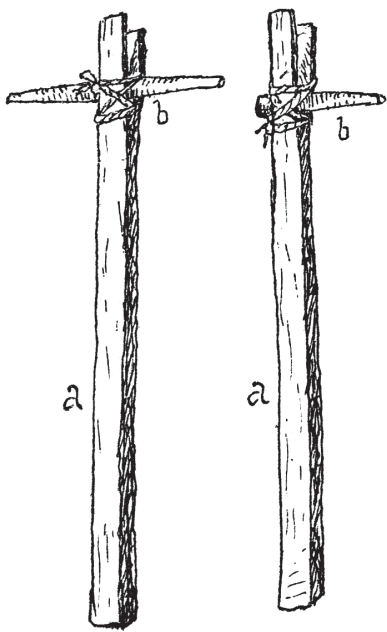
До малювання орнаменту на яйцї — потрібний ще окремий прилад. В тїй ціли бере ся патичок, звичайно кавалок березового прута з мїтли, та розколює ся його з одного кінця. Тоненьку бляшку, задовжки у сантиметр або й півтора, скручують на голці або шпильцї у рурочку. Бляшку ту беруть з накривки дво-крейцарових глиняних файок, розклепавши її трохи, щоб була тоньша. Від тонкості сеї рурочки залежить делїкатнїсть цілого малюнку, тонкїсть потягнених лїній.

Сесю рурочку (б) вкладають в розколену частину патичка (а) (мал. 1) і перев'язують ниткою навхрест, щоб лїпше держала ся. При тїм рурка виходить лиш з одного боку або обох боків. Відповідно до того кажуть, що прилад сей має два носики (мал. 1, а) або лиш один носик (мал. 1, б). В першїм разї — один з носиків буває тонший, до рисовання делїкатнїйших частин десенї, другий грубшїй, до витягання простих лїній. Сей прилад має кїлька назв. Головною і всюди знаною назвою є „кистка“ або „кїстка“, відповідно до виговору. Попри се, має він ще й льокальні назви: „кулька“, „дїдик“ в пов. Жовкївськїм, „мигулка“ або „мігулка“ на розграничю пов. Кам'янецького і Блідського.

Коли все приготовано, приступають до самого писання. Обрядів при тїм не відбувають нїяких, хїба таке, що дївчина, заки почне, хрес-

тить ся і каже формулу: „Господи, допоможи“ або щось подібне. Відтак бере сьвіже куряче яйце в лїву руку і придержує його двома пальцями, а кистку в праву. Умочивши кистку в розтоплений віск, виводить нею на яйцї лїнії, котрі на загальнїм взірцї мають бути білі. Віск спливає з кистки рурочкою на яйце і творить на нїм випуклі воскові лїнії⁴). Відтак, коли та частина взірця, котрої лїнії мають бути білі, вже готова, кидають яйце в жовту краску, т. зв. яблінку (див. нижше). Само по собі, краска має бути остуджена, холодна, щоб віск на яйцї не обтопив ся. Тепер ціле яйце стає жовте, з виїмкою лїній, потягнених воском, котрі лишають ся білими. Дївчина рисує кисткою нові лїнії, себто ті, котрі на загальнїм взірцї мають бути жовті, і кидає яйце у червону краску. Через се тло яйце стає червоне. Давнїйше й кінчили на тїм, та тепер, коли перевагу взяли писанки з чорним тлом, то по бїльшїй частинї операція треває далї. По тлі червонїм малюють знов лїнії, котрі на загальнїм взірцї мають остатись червоними, і кидають яйце у чорну краску. В кінцї обтоплюють віск, кидаючи яйце у гарячу воду, але не довго, щоб краски не стратили полиску. Із-за того писанки є по бїльшїй частинї сирї. Остаточнo виходить писанка з тлом чорним та трибарвним рисунком (біло-жовто-чорним). На писанках з тлом червоним — малюнок двобарвний (біло-жовтий).

Вище розказаний порядок красок мусить бути строго задержаний. Коли б хто, приміром, перше кинув яйце в краску чорну, а відтак в червону, та з того не вийде нїчого, бо краска червона на чорну не вчїпить ся.

Мал. 1, а). Мал. 1, б).

Мал. 1. (bis)

⁴Дуже цікаво звернути увагу на те, що на островах Зондського архіпелагу, властиве на острові Суматрі, у такий же самісїнький спосіб вироблюють взірці на тканині. За для сього вживають там теж особливого приладу, дуже подібного до українсько-галицького, тільки дотепнїйш зробленого. Рурочка у сьому приладї виходить з невеликого мідяного-ж черпачка, вправленого гострим хвостиком у бамбукову очеретинку. У черпачок набирають розтопленого воску і накапують рурочкою на тканину по тих місцях, що мусять зістати ся білими. Подаємо малюнок сього приладу, зроблений нами з оригіналу у Етнографічному музеї Трокадеро у Парижі (№ 34.664). Увесь прилад не бїльше 8–10 сант. задовжки. Бувають на двї і на бїльше рурочок. — Прим. Хведора Вовка.

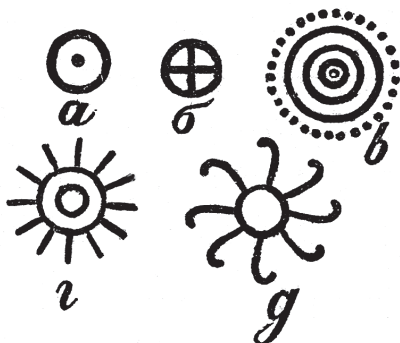
20. *Очка* — орнамент криволінійний: спіраля. Тут вирізняє ся. 1. *Очка затягнені*, котрі є тотожні з рисунком, який по більшій часті носить назву *яблінка*, і через се ми его обговоримо при орнаментиці рослинній. 2. *Очка самі* — се подвійна спіраля подібної хворми, як при „басовім усі”, лише більш закручена і без видовженого одного кінця — та сама, яка так часто стрічає ся на ініціальних орнаментах по середовічних рукописах. На волинських писанках стрічає ся лише в повіті Равськім — в иньших рідше — за се дуже часто в буйних викрутах проявляє ся на писанках з-над Сяну.

Мал. 9.

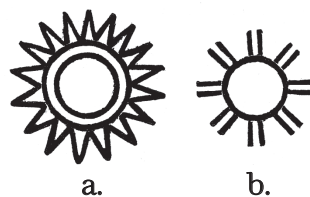
21. *Лижками*. Назва льокальна в північній часті Кам'янецького повіту. Глянеш на рисунок, то возьмеш його радше за орнамент рослинний, чим за що-небудь, подібне до ложки. І справді, не є се нічого иньшого, як листок на тонкій лодизі (Див. Табл. III Б, ч. 12). Таких листочків, не відріжняючи ся нічим від того рисунку, на писанках повно; хіба одна обставина замітна, що листки звичайні на одній лодизі здвоєні або потроєні, а тут приходять поодинокі. Через те вважаєм сей орнамент рослинним, а назву толкуєм далеко схожістю з побитовим предметом.

22. *Кружком, маком, павучком, закруташками*. Під кінець приходим до рисунку, який по своєму змістові є чисто геометричний, а який через невеличкі зміни попав ся під ріжними назвами до всіх трьох родів орнаменту. Се знак сонця. Сей символічний знак приходиться вже в старину при ріжних окрасах, в ріжних хвормах (Див. Мал. 10).

Мал. 10.

Найчастіше в хвормі „а” і „б” на бронзових поясах епохи гал[л]ьштатської або й на глиняних начиннях. Той сам знак прихо-

Мал. 11.

Мал. 12.

дить на хвігурі, представляючий ассирийського царя⁴¹), а також на образі битви у одного воїна на сагайдаці⁴²). Отже, у старинній орієнтальній плястиці хворма „д” стрічає ся часто на старо-галлійських монетах. В тім самім символічнім значіню, яко поняття чогось світячого, благородного, переходить той орнамент у часи християнські і повторює ся часто-густо при т. зв. *німбах*, де побіч представлених у Мал. 10 появляють ся нові відміни (Див. Мал. 11)⁴³). Відтак приходиться він у диких африканських племен, н. пр., на черпаку „Makua” (Мозамбік), на деревляній ложці з „Nguru”, на гребенях з „Suahiri i Zanzibar-y”⁴⁴). Хворма „д” (Мал. 10). стрічає ся на спіральних фібулах з Га[л]ьштатту⁴⁵), випалена на деревляній ложці з „Kabinda”⁴⁶), а також на слов'янських вишивках, особливо моравських, ганацьких (Див. Мал. 13, а і б)⁴⁷). На волинських писанках приходять майже всі наведені типи сего орнаменту. Тип „а” не носить ніякого окремого названня і має по більшій часті вигляд точки (Див. Табл. I Б, ч. 15), хоч доходить і більшої величини (Табл. III А, ч. 4). Тип „г” через своє зближення до корони маку із зубчиками носить назву „маком”. Вкінці, тип „д”, найчисленніший на писанках, про свої закручені рамена названий „павучками”, а в Золочівщині „закрутишками”.

Тим покінчили би ми орнамент геометричний. Як зі всего досі сказаного слідно, він вельми різнородний і багатий. В переважній своїй часті належить до типу старшого, про-

⁴¹) *Lübke*. Geschichte der Plastik. Leipzig, 1870, I, 34.

⁴²) *Ibid.*, I, 45.

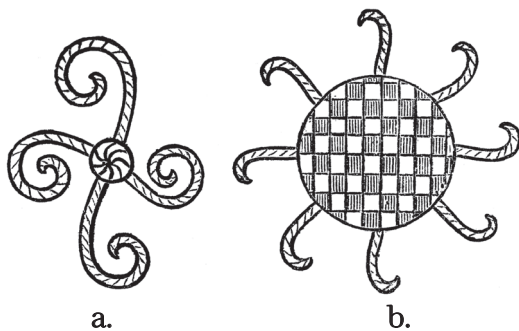
⁴³) *Annales archeologiques*, I, 9.

⁴⁴) У Naturhistorisches Museum у Відні.

⁴⁵) *Sacken*. Grabfeld v. Hallstadt. Табл. XIII, ч. 10.

⁴⁶) У Naturhistorisches Museum у Відні.

⁴⁷) *Mórávské ornamenty*. Мал. 12 і 13а здасть ся нам більш відмінами дуже знаного релігійного знаку свастики, котрий не раз трапляється у слов'янському і навіть у українському орнаменті. Про знак сей існує вже ціла література, з котрої найбільше звертає на себе увагу недавно вийшовша заходом Смітсоніанського інституту у Америці книжка *Thomas'a Wilson'a* „The Swastika, the earliest known symbol and its migrations etc.”, Washington, 1896 (Report of the U. S. National Museum for 1894). У цій книжці можна знайти чимало малюнків (див. ст. 768, 845, 853, 920 і др.), зовсім подібних до наведених шановним автором. — *Прим. Хведора Вовка.*

Мал. 13.

століннійного — з криволінійного, котрий проявляє ся в спіралях і становить вже перехід до рослинного, є лиш кілька мотивів. Цілий уклад геометричного орнаменту є стисло пристосований до хворми яйця і вельми симетричний.

Ціла форса кладе ся або на середину широкої части яйця, або на его кінці. Після цього розведена ціла сітка, після цього прибирає цілий взорець окрему ціху. В дуже рідких случаях поодинокі орнаменти розкинені безладно по цілм поли писанки. Все майже лучать ся в гармонійну цілість, і то звичайно або зірку, або хрест. Коли центр рисунку переложений на обідва кінці яйця, писанка прибирає подобу бочілки, про що ми вже на початку говорили.

Що до оригінальності, то геометричний орнамент зовсім не має ніяких оригінальних ціх. Кожний малюнок, кожний взорець дасть ся розложити на часті, які і в найглибшій старині стрічають ся і знаходять ся тепер у найрізномордніших народів, по цілій земній кулі.

Се власність цілого людського роду. Характерно лише те, що деякий орнамент своїм виглядом зближає ся до предметів побитових, зараз-же переймає его назву, і в дальшій розвою народні артисти старають ся ту схожість побільшити новими придатками. Так затрачує ся історичне значіння даного малюнку, і він поволі набирає ціх побутового орнаменту. Той об'яв замітили ми при часті спеціальній кілька разів і тут его повторяємо яко загальний висновок.

Дорогу, куди йшов безпосередний вплив на наш писаночний геометричний орнамент, покищо не дасть ся вказати, вже хоч би із-за строго областного характеру нашої розвідки. В однім случаю ми вказали на Византию, але, щоб сему можна було надати загальніше значінє, мусілаб наша українська орнаментика бути яко цілість основно росліджена, а до того ще, мабуть, чимало часу промине.

Б. Орнамент рослинний

Ми вже згадали, що геометричний криволінійний орнамент становить перехід до орнаменту рослинного. З ліній творять ся лодиги, зі спіралів, а властиво з їх получень, листки і цвітотві вініці, котрі чим дальше тратять фантастичність хворм, а набирають ціхи реалістичної, себто відповідають певним рослинним хвормам в природі. На писанках орнамент рослинний густо перемішаний з геометричним, доповнює его і творить з ним гармонійну цілість. Що до розповсюдження і красоти він зовсім не уступає геометричному. На писанках малюють або цілу рослину, або, що частійше, лиш частину єї: цвіт, листок, галузку. Позаяк і тут, так як і при геометричнім орнаменті, існують народні назви на поодинокі взори, ми йтимемо за їх порядком.

1. *Рожамі*. Се дивний та рідкий примір орнаментики рослинної простоліннійної. Належить до найбільш улюблених на волинських писанках, а що до виконання перевисшає всі иньші красою. По вигляді ніколи не догадав би ся, що се яка небудь рослина — звичайна зірка, та й годі! І справді, орнамент сей уложений на середині широкого боку яйця, де сходять ся всі лінії сітки, а між кождою вставлений один листочок в виді ромба з маркантними гострими кутами. Все разом робить вражінє зірки, а зглядно системи зьвізд, одна на другій. Листків бува пересічно вісім, рідше шість, закрашені вони на червоне, рідше на жовте, біле або чорне. Майже все додані тут різні геометричні орнаменти, як грабельки, кошички, або рослинні, як „смеречки”. Той орнамент розповсюджений також особливо на українських писанках, де проф. Сумцов⁴⁸⁾ начислив вісім родів різних рож, які носять окремі назви. Ми в нашій області нашли лиш три назви, котрі подаємо:

а) *Пуста рож*, нічим не ріжна від шести- або восьмигранної зьвізди, має лиш одну систему, себто верству ромбових листків, часом в середині вузенькі трикутники на жовто закрашені, які мають наслідувати рослинні прутики (Табл. I Б, ч. 23).

б) *Повна рож*, ріжнить ся тим від попередньої, що ромбових листків бува дві, три або й чотири верстві, одна по другій в той спосіб, що найменші знаходять ся в самій середині, а від-

⁴⁸⁾Ор. cit., стр. 40.

SOMMAIRE

Littérature. Oeufs de Pâques peints (pyssanky) et teints (krachanky). Persistance et décadence de l'usage de peindre les oeufs dans le pays. Instruments et procédés de la peinture; couleurs employées. Époque de la fabrication des oeufs peints; leur usage; légendes sur leur origine. Ornementation: division de la surface de l'oeuf en deux ou plusieurs champs. Motifs géométriques, végétaux et animaux; leurs éléments et leurs noms populaires.

EXPLICATION DES FIGURES

A. FIGURES DANS LE TEXTE:

Fig. 1a) Instrument pour peindre les oeufs à bec double: a) manche fendu au bout en bois, b) bec double consistant en un petit morceau de plaque en fer blanc enroulé en guise de canule et servant à prendre de la cire fondue et en couvrir les parties de la surface de l'oeuf qui doivent rester blanches après l'immersion de celui-ci dans la matière colorante.

Fig. 1b) Le même à bec simple.

Fig. 1 bis) (à titre de comparaison) Instrument analogue employé à l'île de Sumatra pour peindre les étoffes. Musée du Trocadéro, № 34664.

Fig. 2) Lignes et bandes divisant la surface des oeufs peints en deux ou plusieurs champs: a) lignes simples, b) lignes ponctuées, c, h, i lignes en zigzags, d en croix, e, i en carrés, f, g en triangles, k, l, m, n, o, p en lignes combinées.

Fig. 3–20) Éléments d'ornementation de divers peuples et époques à titre de comparaison.

B. PLANCHES:

La plupart des motifs ornementaux étant parsémés et combinés sur la surface des oeufs peints, ceux-ci n'ont pas pu être disposés en ordre systématique. Nous donnons donc les motifs avec leurs noms populaires, en les classant d'après leurs formes géométriques, végétales ou animales, en indiquant les N-os des figures correspondantes sur les planches.

Formes géométriques:

- 1) *Krapkamy*¹⁾ (en pointes) Pl. II, B, 23; B, 27. Pl. III, A, 3; B, 19.
- 2) *Nytkamy, passotchkamy, poïasskamy* (en fils, en ceinturons) Pl. I, A, 3. Pl. III, B, 18.
- 3) *Réchetom, réchitkoïou, sitkoïou* (en crible, en grillage, en filet) Pl. I, B, 24. Pl. II, B, 30.
- 4) *Koutotchkamy* (en angles) Pl. I, B, 17. Pl. II, A, 11; B, 15. Pl. IV, A, 8.
- 5) *Klyntziamy, tafelkamy* (en coins, en planchettes) Pl. IV, A, 11.
- 6) *Vitriatchkom* (en moulin à vent) Pl. I, B, 25 (Cf. Fig. 3 prise d'un draps d'église français).
- 7) *Kochytchkamy* (en paniers) Pl. I, B, 22; B, 26, 27. Pl. II, B, 16; B, 25. Pl. III, B, 27. Pl. IV, B, 28.
- 8) *Drabynkamy* (en échelles) Pl. II, A, 2. Cf. Fig. 2.
- 9) *Hrabelkamy, hrebinkoïu, hrebeniamy, paltziamy* (en râteau, en peigne, en doigts) Pl. III, A, 11. Pl. I, A, 10; B, 13; B, 31. Pl. II, A, 4; B, 15. Pl. I, B, 31. Pl. II, A, 5. Pl. V, 2. (Cf. les ornements sur les objets de l'âge de la pierre de Moravie Fig. 4 et sur ceux de l'âge du bronze de même pays Fig. 5, ainsi que Pl. II, B, 30).
- 10) *Zvizdkamy, zoriamy* (en astres, en étoiles, c. à d. en rosettes) Pl. I, A, 10; B, 35. Pl. II, A, 4, 12. Pl. III, A, 7; B, 16.

11) *Khrestom, khvygouroïou* (en croix, en crucifixe) Pl. I, A, 2, 5; B, 29. Pl. II, A, 7; B, 22; B, 32. Pl. III, A, 4; B, 24; B, 34. Comme forme toute particulière: Pl. II, A, 6; B, 18.

12) *Rijkamy, kroutzkamy, zakroutzkamy, pannamy* (en cornes, en boucles, en hélice, en demoiselles) — formes plus ou moins spiralées; Pl. I, A, 2, 3; B, 18, 22; B, 25. Pl. IV, B, 15; B, 25, 34. Pl. V, 1 et 3.

13) *Bassovym oukhom* (en manche de contrebasse) Fig. 7.

14) *Kryvoulkoïou, pylkoïou* (en zigzags, en scie) Fig. 8, Pl. V, 3.

15) *Viazamy, zvodamy, krokvamy* (en cintres, en voutes, en chevrons) Pl. I, A, 10. Pl. II, A, 11; B, 19; B, 28. Pl. III, B, 16; B, 30. Pl. IV, A, 12.

16) *Haïdatchkom* (en balançoire?).

17) *Hnizdamy* (en nids).

18) *Haftkamy* (en broderie).

19) *Loutchkamy* (en arcs).

20) *Otchkamy* (en lunettes, c. à d. en spirales) Fig. 9.

21) *Lyjkamy* (en cuillers) Pl. III, B, 12.

22) *Kroujkom, makom, pavoutchkom, zakroutachkamy* (en cercle, en pavot, en araignée, en lignes recourbées) Fig. 10–13. Pl. I, B, 15. Pl. III, A, 4. Pl. I, A, 9; B, 20; B, 25, 26 etc. L'auteur les considère comme un symbole solaire. Pl. I, A, 9 a le caractère prononcé de *svastika*.

Formes végétales:

- 1) *Rojamy* (en roses, rosettes):
 - a) *pousta roja* (rose sauvage) Pl. I, B, 23;
 - b) *povna roja* (rose double) Pl. I, B, 13, 14, 22; B, 35. Pl. II, A, 10, 12. Pl. III, B, 32;
 - c) *zirkata roja* (rose-étoile) Pl. IV, A, 9; B, 13.
- 2) *Smeretchkamy* (en sapins) Fig. 15 a et b. Pl. I, A, 3, 7, 9, 10; B, 13, 17; B, 25. Pl. II, A, 9, 10. Fig. 16. Pl. I, B, 30. Pl. II, A, 1. Pl. IV, B, 32.
- 3) *Yabloukamy* (en pommes) Fig. 17. Pl. I, A, 5; B, 21. Pl. IV, B, 23.
- 4) *Vynohradom* (en grappes de raisin) Pl. I, A, 8, 10. Pl. II, B, 30.
- 5) *Derevom* (en arbre) Fig. 18, très rare.
- 6) *Fassoleïou* (en haricot) Pl. I, B, 33.
- 7) *Barvinkom* (en vinca).
- 8) *Yalovtzem* (en genièvre) Pl. II, B, 13.

Formes animales:

- 1) *Baraniatchymy rohamy* (en cornes de mouton) Pl. II, B, 17.
- 2) *Kouriatchymy lapamy* (en pattes de poule) Fig. 20. Pl. I, B, 12. Pl. IV, A, 10.
- 3) *Houssiatchymy, katchatchymy lapkamy* (en pattes d'oie, de canard) Pl. I, A, 10; B, 15. Pl. II, B, 34, 36. Pl. III, B, 19.
- 4) *Metelykamy* (en papillons) Pl. II, A, 3; Pl. III, A, 1. Pl. V, 4.
- 5) *Pavoutchkamy* (en araignées) Voir № 22 des formes géométriques.
- 6–8) *Bouzikamy, horobtziamy, katchkamy* (en cigognes, en moineaux, en canards) Pl. II, B, 14; B, 27. Pl. III, A, 1.
- 9) *Stonohamy* (en scolopendres) Pl. III, B, 20.
- 10) *Rakamy* (en écrevisses) Pl. II, A, 3. Pl. III, A, 1.

¹⁾Tous ces noms en ukrainien sont employés en instrumental.

ТАБЛ. IБ

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

ТАБЛ. IIIA

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

ТАБЛ. V

1

2

3

4

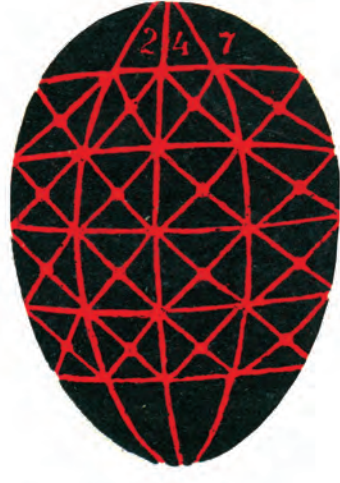
5

6

7

8

9

10

11

12